



А.С. Нерсесян\*

## БОРОТЬБА З ПОРУШЕННЯМ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Право інтелектуальної власності, як і будь-який інший правовий інститут, сформувався не на порожньому місці. Дослідження проблем кримінально-правової охорони прав інтелектуальної власності було б неповним без застосування історичного методу правових досліджень, який вважається одним із основних спеціальних методів у юридичній науці<sup>1</sup>. Цей метод дає можливість ґрунтовніше дослідити будь-яке правове явище в ретроспективі, розглянути передумови його становлення та формування, а це, в свою чергу, дає змогу більш якісно зрозуміти специфіку кримінально-правової охорони прав інтелектуальної власності.

Дослідженню процесів становлення кримінально-правової охорони прав інтелектуальної власності в вітчизняній юридичній науці, на жаль, ще не приділялося достатньої уваги. Окремі аспекти еволюції норм, що забезпечували таку охорону, досліджували О.О. Дудоров, А.М. Коваль та В.Б. Харченко. Досліджували розвиток джерел кримінального права Російської імперії та окремі питання відповідальності за нормами даних джерел права також І.В. Архіпов, В.П. Коняхін, А.В. Пашковська, Є.Л. Поцелуєв, В.І. Тюнін.

Метою даного дослідження є показати еволюцію норм кримінального права Російської імперії, що встановлювали відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності, а також виявлення об'єктивних історичних закономірностей такої еволюції. На основі подібних закономірностей у майбутньому має бути розроблено пропозиції до зміни нині діючого законодавства.

Дослідження в цьому напрямку мають теоретичне та практичне значення для реформування правової системи України, і, зокрема, системи охорони прав інтелектуальної власності.

Україна значну частину своєї історії перебувала в складі інших держав, вимушена була розвиватися в їх законодавчому полі. Вже на початку ХІХ ст. процес включення України до складу Російської імперії та повної уніфікації права та законодавства завершується. Відтоді аж до кінця ХХ ст. законодавство України розвивалося в складі спочатку царської Росії, а згодом СРСР.

Уряд Олександра І 17 червня 1812 р. видає маніфест “Про привілеї на різні винаходи та відкриття в мистецтвах та ремеслах”<sup>2</sup>, яким уперше на законодавчому рівні врегульовуються права промислової власності. Авторське право в імперії впроваджувалося Цензурним статутом, ухваленим Миколою І 22 квітня 1828 р.<sup>3</sup> Друга частина статуту мала назву “Про написання і видання книг”. Спочатку таким правом володіли лише автори літературних творів (“літературна власність”), але вже в 40-х роках ХІХ ст. було встановлено авторське право композиторів на створені ними музичні твори (“музична власність”), та право власності художників, скульпторів, архітекторів (“художня власність”).

Поступовий розвиток кримінального законодавства Російської імперії призвів до появи Уложения про покарання кримінальні і виправні 1845 року. В різних своїх редакціях (1857, 1866, 1885 років) воно було основою боротьби зі злочинністю в імперії аж до початку ХХ ст.<sup>4</sup>

© Нерсесян А.С., 2006

\* аспірант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

<sup>1</sup> Загальна теорія держави і права. / За ред. В.В. Копейчікова. — К.: Юрінком, 1997. — С. 10.

<sup>2</sup> Вишевецкий Л.М., Иванов Б.И., Левин Л.Г. Формула приоритета. Возникновение и развитие авторского и патентного права. — Ленинград: Наука, 1990. — С. 116.

<sup>3</sup> Блокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. Спб., 1896. — С. 786.

<sup>4</sup> Архипов И.В. К истории Уложения о наказаниях 1845 г. // Правоведение. — 1990. — № 6. — С. 32.



В цьому документі вперше були розміщені норми, що здійснювали кримінально-правову охорону прав інтелектуальної власності.

Так, промислова власність охоронялася нормами відділення 1 “Про порушення статутів фабричної та заводської промисловості” глави 14 “Про порушення статутів фабричної, заводської та ремісничої промисловості”, що містилася в розділі 8 “Про злочини проти суспільного устрою”. Безпосередню кримінально-правову охорону прав промислової власності здійснювали ст.ст. 1862, 1864, 1864 Уложення.

Обсяг правової охорони, що здійснювалася цими нормами, був досить широким. Так, норми ст. 1862 здійснювали кримінально-правову охорону прав винахідників. Порушення прав та привілеїв на винаходи каралося, згідно з нормами цієї статті, грошовим стягненням від 100 до 300 карбованців. Злочин характеризувався формальним складом — для притягнення винного до відповідальності не вимагалось наявності матеріальної чи іншої шкоди, завданої даним злочинним діянням. Проте особа, винна у вчиненні такого діяння, була зобов’язана відшкодувати всі збитки, понесені потерпілим. Потерпілими згідно з цією статтею були особи, що мали права та привілеї на певні винаходи, зареєстровані відповідними державними органами. Загалом ст. 1862 Уложення слід охарактеризувати, як першу у вітчизняному праві спробу здійснити кримінально-правову охорону прав винахідників.

Охорона прав на товарні знаки здійснювалась за правилами ст. 1863 Уложення. Об’єктом правової охорони згідно з цією статтею були відносини, пов’язані з використанням “тавр та знаків”, що з дозволу уряду накладалися на “вироби та витвори мануфактур, фабрик та заводів”, тобто фактично на зареєстровані державою знаки для товарів і послуг. Діянням, передбаченим даною статтею, була підробка таких знаків, яка каралась позбавленням усіх особливих прав та привілеїв, як особисто, так і за станом, належних винному, та засланням на проживання в до однієї з віддалених губерній, окрім сибірських, із ув’язненням від трьох до шести місяців. У випадку ж, якщо винний не був звільнений від тілесних покарань, він мав бути ув’язнений до робочого будинку строком від шести місяців до одного року. Крім цього, винний був зобов’язаний відшкодувати всі збитки, завдані порушенням прав на товарний знак. Таким чином, Кримінальне законодавство Російської імперії вже в середині ХІХ ст. здійснювало охорону прав підприємців-виробників на товарний знак.

Ще одним безперечним досягненням Уложення була передбачена ст. 1864 охорона секретів виробництва на заводах і фабриках (або, використовуючи сучасну термінологію, комерційну таємницю). Згідно з цією статтею, до відповідальності притягувався робітник заводу чи фабрики, який оприлюднював таємний і довірений йому у вигляді таємниці спосіб, що застосовується при виробництві та оздобленні виробів цих заводів та фабрик. Тобто, в складі злочину, передбаченого даною статтею, передбачався спеціальний суб’єкт — робітник заводу чи фабрики, на якій застосовувався секретний спосіб виробництва причому не будь-який із робітників, а той, кому цей спосіб виробництва був переданий у вигляді таємниці. Мірою покарання за цей злочин було ув’язнення в тюрмі на строк від шести місяців до одного року. Крім того, як і в попередніх статтях, винна особа була зобов’язана відшкодувати всі збитки потерпілому<sup>5</sup>.

Безумовно, прогресивним було те, що в Уложенні порушення прав промислової власності належало, використовуючи сучасну термінологію, до групи господарських злочинів. До позитивних рис Уложення належить і те, що вони здійснювали кримінально-правову охорону досить значної групи суспільних відносин, пов’язаних із правами інтелектуальної власності.

<sup>5</sup> Уложение о наказаниях уголовных и исправительных издания 1857 г. // Свод законов Российской империи в 16 томах. — Т. 15 — С. 469.



Окрім прав промислової власності, Уложення здійснювало і охорону авторського права. Безпосередньо цьому було присвячено відділення 4 “Про привласнення вченої або художньої власності”, що містилася в гл. 4 “Про присвоєння чи приховання чужої власності” розділу XII “Про злочини та проступки проти власності приватної особи”. Отже, авторське право розглядалося, перш за все, як майнове право автора на свій твір. Це було зрозуміло: адже саме в той час в імперії активно розвивалися капіталістичні відносини, і літературні, художні та наукові твори розглядалися як майно, як товар. З цього випливає, що, порушуючи права автора на твір, винна особа посягає на фундаментальну основу ринкової економіки — право власності.

До складу відділення входило три статті. Перша з них — ст. 2275 передбачала відповідальність за присвоєння собі чужого твору словесності, науки чи мистецтва. Будь-яка особа, винна в подібних діяннях, підлягала позбавленню всіх особливих прав та переваг та засланням на проживання в одну з віддалених губерній, окрім Сибірських строком від шести місяців до одного року, а якщо вона не була позбавлена тілесних покарань — ув'язненню до робочого будинку на строк від одного до двох років. Таким чином, у кримінальному праві імперії існувала норма, що передбачала відповідальність за плагіат.

Контрафакція, як ще один із основних способів порушення авторських прав, каралася відповідно до норм ст. 2276 Уложення. Цікавим є те, що даною статтею охоронялися не лише права авторів, але й інтереси видавців. Це виявлялося в тому, що коло кримінально караних діянь, передбачених ст. 2276 було досить широким. Одним із таких діянь було наступне: “Хто, не видаючи себе за автора чужого твору..., але знаючи, що він є літературною чи художньою власністю інших, буде, без належного уповноваження... надрукує чи дозволити друкувати книгу, статтю чи музичні ноти або ж представляти драматичний чи грати музичний твір в публічному зібранні, або повторюючи чи розмножуючи картини чи інші твори мистецтва”.<sup>6</sup> Тобто фактично йшлося про те, що особа, в якій з тих чи інших причин знаходився твір науки, літератури і мистецтва, розпоряджалася ним як власним без належного на те уповноваження автора. Визнання подібних дій злочинними було гарантією прав автора від зловживань з боку інших осіб. Іншим діянням, передбаченим даною статтею, була власне контрафакція, яку розуміли як надрукування чи надання згоди на друк нового видання книги, статті музичного твору чи естампа без згоди автора. Та ж стаття передбачала відповідальність за те, що винна особа продає рукопис чи право на видання книги, статті, музичного твору чи естампа декільком особам окремо без їх згоди, якщо при цьому з боку винної особи не було допущено обману. Це, в свою чергу, давало певні гарантії видавцям від зловживань з боку авторів та їх агентів. Як і всі інші злочини проти прав інтелектуальної власності, цей злочин характеризувався формальним складом. Мірою покарання за всі діяння, передбачені ст. 2276 було ув'язнення в замирювальному (рос. “смирительном”) будинку строком від 3 місяців до одного року.

Ст. 2277 встановлювала відповідальність осіб за використання у власних творах великих частин творів інших осіб. Особи, що, не передруковуючи повністю книги, статті, музичного твору чи цілого естампа, розміщували в своїх книгах, журналах, гравюрах тощо будь-які запозичення в розмірі, вищому за передбачений законом, підлягали відповідальності. Проте для притягнення цих осіб до відповідальності було можливим лише за скаргою потерпілих (автора чи його спадкоємців) і за умови, що ще не скінчився встановлений законодавством строк дії авторського права.

Таким чином, в Уложенні про покарання кримінальні та виправні вже існували статті, що здійснювали кримінально-правову охорону прав інтелектуальної власності. Причому охоронялися як авторське право, так і деякі інститути права промислової власності (винаходи, торгові марки та

<sup>6</sup> Там само. — С. 585.



секрети виробництва). Отже, для свого часу Уложення було досить прогресивним документом — адже воно було прийнято задовго до того, як інтелектуальна власність як інститут здобула визнання на міжнародному рівні.

На початку ХХ ст., коли Російська імперія вступила в фазу прискороного розвитку промисловості, виникла потреба в новому кримінальному законодавстві. Таке законодавство було втілено в Кримінальному уложенні 1903 р.

22 березня 1903 р. імператор Микола II затвердив нове Кримінальне уложення. Воно вже набагато більше відповідало буржуазному розумінню ролі кримінального права, чим засвідчило остаточний перехід Російської імперії до буржуазного способу виробництва. Так, наприклад, в остаточному вигляді воно складалося з 37 глав, що містили 687 статей — набагато менше, ніж в Уложенні про покарання кримінальні та виправні, яке в останній своїй редакції 1885 р. містило 1771 статтю<sup>7</sup>. На жаль, головна ідея, що спонукала прийняття даного нормативно-правового акту — поєднання всіх кримінально-правових норм у єдиному законі — не була реалізована, адже уложення не вступило в силу в повному обсязі і на практиці продовжували застосовуватися різні кримінальні закони<sup>8</sup>.

Незважаючи на це, в основному Кримінальне уложення мало прогресивний характер. Це, зокрема, відображалось в тому числі на тих статтях уложення, що здійснювали кримінально-правову охорону прав інтелектуальної власності. В.І. Тюнін вказує на те, що розробники проекту Кримінального уложення спробували побудувати систему майнових посягань, поєднаних загальним об'єктом “майно взагалі”. Група посягань на “майно взагалі” поділялась на такі дві групи: посягання на чуже рухоме майно і на чужі майнові права. Відповідно, остання група поділялась на такі посягання: обман, вимагання, інші злочинські угоди та користування чужим майном. До цієї останньої групи посягань включалися також посягання на авторське право та права промислової власності<sup>9</sup>.

Норми, що здійснювали охорону прав інтелектуальної власності, містилися в 35 главі Кримінального уложення, що мала назву “Про злочини проти прав авторських та привілеїв на винаходи”. Безпосередньо охорону прав інтелектуальної власності здійснювали норми ст.ст. 620, 621, 622 даного нормативного акту<sup>10</sup>.

Зокрема, ч. 1 ст. 620 Кримінального уложення визначала, що особа, винна в самовільному користуванні (повному чи частковому) чужим правом літературної, музичної чи художньої власності, повинна була нести покарання у вигляді арешту чи грошового штрафу до 500 карбованців. Способи такого самовільного користування не зазначались, проте згідно з ч. 2 ст. 620 передбачалася підвищена відповідальність у випадку, якщо таке користування здійснювалось шляхом видання та розповсюдження творів із метою їх подальшого збуту. Тобто ч. 2 ст. 620 визнавала кваліфікованим складом даного злочину комерційне порушення авторського права, як це роблять і деякі сучасні кримінальні кодекси, наприклад, ч.2 ст. 150 КК Киргизької Республіки чи ч.2 ст. 189 КК Грузії<sup>11</sup>. Мірою покарання за цією частиною статті було позбавлення волі. Ч. 3 даної статті встановлювала відповідальність за плагіат. Згідно з нею, особа, що самовільно

<sup>7</sup> Поцелуев Е.Л. Уголовное уложение 22 марта 1903 г.: Причины принятия и история создания // Правоведение. — 2003. — № 3 — С. 188.

<sup>8</sup> Тюнин В.И. Экономические преступления в Уголовном уложении 1903 г. // Правоведение. — 2000. — № 2 — С. 243.

<sup>9</sup> Там само. — С. 236-237.

<sup>10</sup> Коваль А.М. Кримінальна відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав: теорія і практика. — К.: Юстініан, 2005. — С. 32-34; Коваль А.М. Кримінальна відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності: історія та правова перспектива // Юридична газета — 2005. — № 3 (39). — 28 лютого. — С. 21.

<sup>11</sup> Уголовный кодекс Киргизской республики. — СПб.: Юридический центр ПРЕСС, 2002. — С. 162-163, Уголовный кодекс Грузии. — СПб.: Юридический центр ПРЕСС, 2002. — С. 225-226.



видала чужий літературний, музичний чи художній твір під своїм ім'ям, мала нести кримінальну відповідальність. Мірою покарання за такий злочин було позбавлення волі на строк від трьох місяців. Таким чином, ст. 620 Кримінального уложення встановлювала відповідальність за основні форми порушення авторського права — неправомірне використання твору, контрафакція та плагіат. Безумовно, прогресивним, було і те, що кримінальна відповідальність за цією статтею (як і за двома наступними) починалася лише за вимогою потерпілої особи.

Ст. 621 Кримінального уложення здійснювала кримінально-правову охорону прав промислової власності. Об'єктом кримінально-правової охорони за даною статтею був встановлений порядок користування виданими у встановленому порядку привілеями на винаходи, а також правами на відтворення заявлених у встановленому порядку заводських, фабричних чи ремісничих моделі або малюнку. Тобто, використовуючи сучасну термінологію, безпосередніми предметами злочину, передбаченого ст. 621, були винаходи, корисні моделі та промислові зразки, запатентовані у встановленому порядку. Таким чином, даною статтею уложення здійснювалась кримінально-правова охорона прав промислової власності. До об'єктивної сторони діяння, передбаченого даною статтею, належали такі дії, як самовільне користування об'єктами прав інтелектуальної власності, що становили предмет злочину за даною статтею уложення. Мірою покарання згідно з цією статтею був арешт або грошове стягнення в розмірі до 500 карбованців.

Ст. 622 Кримінального уложення встановлювала відповідальність за зберігання для продажу чи ввезення з-за кордону продукції для продажу предмета, завідомо для винної особи виготовленого з порушенням прав літературної, музичної чи художньої власності, або привілеєю на винахід. Таким чином, об'єктом даного злочину був встановлений порядок відносин у сфері використання прав інтелектуальної власності. Предметом злочину були речі, завідомо для винного виготовлені з порушенням прав інтелектуальної власності. Порушення прав інтелектуальної власності в складі злочину, передбаченого даною статтею, здійснювалось шляхом ввезення із-за кордону або зберігання для продажу предметів злочину. Як бачимо, обов'язковою умовою для кваліфікації діяння як злочинного, було його комерційне спрямування. Також для цього злочину притаманним є спеціальний суб'єкт. Ним є торговець, тобто особа, що здійснювала систематичну підприємницьку діяльність. Ввезення чи зберігання подібної продукції для власного користування не каралося нормами кримінального права. Поза межами кримінально-правового регулювання залишилась і діяльність із вивезення контрафактної продукції, адже за нормами ст. 622 накладалася відповідальність лише за ввезення такої продукції

Таким чином, на початку ХХ ст. в Російській імперії активно розвивалось законодавство, що здійснювало кримінально-правову охорону прав інтелектуальної власності. Норми кримінального права охороняли такі види прав інтелектуальної власності, як авторське право, права на винахід, корисну модель та промисловий зразок, знаки для товарів і послуг, комерційну таємницю.

Поступовий розвиток законодавства в сфері кримінально-правової охорони інтелектуальної власності на території Російської імперії, що спостерігався з середини ХІХ ст., було обірвано приходом до влади більшовиків. Ставлення більшовицьких лідерів до будь-якої форми власності, крім "соціалістичної" відображалось і в їх нехтуванні проблемами інтелектуальної власності. Починаючи з 1917 року, радянська влада починає повністю змінювати кримінальне законодавство, в тому числі і в згаданій сфері. Весь період існування радянської влади на Україні, як і в усьому СРСР характеризувався наявністю фактичної державної монополії на результати творчої діяльності. В.Б. Харченко відзначає, що радянська наука визначала всю інтелектуальну діяльність у виробничій, науковій, літературній та художній діяльності тільки як здійснення права людини на працю<sup>12</sup>.

<sup>12</sup> Харченко В.Б. Охорона інтелектуальної власності в новому Кримінальному кодексі України // Право України. — 1995. — № 2. — С. 31.



Таким чином, на основі аналізу розвитку та еволюції норм кримінального права Російської імперії, що встановлювали відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності, можна зробити такі висновки.

Рівень розвитку системи норм, що встановлюють кримінальну відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності, як і інтелектуальної власності взагалі, залежить від багатьох факторів: від рівня науково-технічного розвитку суспільства (перш за все, рівня застосування інновацій у процесі матеріального виробництва); від статусу об'єктів прав інтелектуальної власності в економічному житті країни (зокрема, чи є в державі нормально функціонуючий ринок інновацій, знаків для товарів та послуг тощо); від політики держави в економіці, зокрема в сфері охорони добросовісної конкуренції суб'єктів господарювання.

Домінуючим, на нашу думку, фактором, є, перш за все, роль інтелектуальної власності в економічному житті. Адже саме вони визначають рівень суспільної небезпеки злочинних діянь, що посягають на прав інтелектуальної власності. Яскравим прикладом цього є співвідношення охорони прав інтелектуальної власності за кримінальним законодавством Російської імперії із радянським кримінальним законодавством. На фоні загалом більш розвинутої економіки, науки, культури і освіти, на фоні більш сучасних норм кримінального права, кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в СРСР була, на нашу думку, менш досконалою, ніж кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в Російській імперії. Вважаємо, що таке відставання пояснюється саме тим, що після приходу до влади більшовиків було втрачено право власності авторів та винахідників на результати своєї творчості.

В цілому, Кримінальне Уложення 1903 року здійснювало охорону прав інтелектуальної власності на більш високому рівні, ніж Уложення про покарання кримінальні і виправні. На нашу думку, це пов'язано, перш за все, з тим, що в середині ХІХ ст. права інтелектуальної власності ще не потребували такої якісної кримінально-правової охорони, як на початку ХХ ст. Прогресивність Кримінального уложення 1903 р. у регулюванні досліджуваної сфери, на нашу думку, виявилась, перш за все, в більшій спрямованості на охорону прав інтелектуальної власності від комерційних посягань. Адже в сучасному світі кримінально-правовій охороні підлягають, насамперед, комерційні порушення прав інтелектуальної власності. Цього вимагає, зокрема і ст. 61 Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS)<sup>13</sup>.

Прогресивність Кримінального уложення 1903 р. порівнянно з Уложенням про покарання кримінальні і виправні виявилась ще і в тому, що нормам, які охороняли права інтелектуальної власності було присвячено окрему главу. На нашу думку, це є виявлення розуміння законодавцем однорідності суспільних відносин, пов'язаних із реалізацією прав інтелектуальної власності. Адже Уложення про покарання кримінальні та виправні визначало порушення прав на винаходи, товарні знаки та інші об'єкти промислової власності як порушення статутів фабричної та заводської промисловості (тобто фактично як господарські злочини).

На нашу думку, використання історичного досвіду в процесі реформування системи охорони (в тому числі кримінально-правової) прав інтелектуальної власності є досить продуктивним. Тому вважаємо дану сферу дослідження перспективною і такою, що потребує подальшої розробки в українській науці.

*Стаття рекомендована до друку відділом проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України (протокол № 13 від 13 грудня 2005 року)*

<sup>13</sup> TRIPS: Agreement on trade-related aspects of intellectual property rights. — [http://www.wto.org/english/tratop\\_e/trips\\_e/t\\_agm4\\_e.htm](http://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/t_agm4_e.htm)